WIKIPEDIA

Verdens historie

Jorden sett fra verdensrommet.

Verdens historie, eller **menneskehetens historie** dekker historien til planeten Jorden og menneskene på den fra de tidligste tider og fram til i dag. Det har levd mennesker på Jorden i mer enn 2 millioner år, men det er kun et øyeblikk i jordklodens samlede historie som strekker seg over et enormt stort tidsrom på bortimot 4700 millioner år. Kun i de siste 5000 år har menneskene etterlatt seg skriftlige nedtegnelser om seg selv. Arkeologi kan fortelle om den kompliserte utviklingsprosess som førte fram til skapelsen av menneskearten, *homo sapiens*, som befolker bortimot hele Jorden i dag.[1]

Verdens historie utgjør studiet av skriftlige nedtegnelser fra historisk tid og framover, foruten informasjon og kunnskap samlet fra andre kilder, som arkeologi som strekker seg i lengre tid tilbake enn historisk tid. Oldtidens nedtegnede historie begynner med oppfinnelsen av skriftsystemer,[2] men røttene til den menneskelige sivilisasjon går tilbake til perioden før skriften — til menneskehetens historie i paleolittisk tid, eller tidlig steinalder. Senere, i neolittisk tid, eller jordbrukssteinalderen, begynte overgangen fra samfunn bestående av jegere og samlere til samfunn bestående av jordbruk (en gang i tiden mellom 8000 og 5000 f.Kr.) i området den fruktbare halvmåne i Midtøsten.[3][4] Jordbruket spredte seg til de fleste mennesker levde som bønder i faste bosetninger.[5] Den relative trygghet og økte produktiviteten i bondesamfunnene gjorde det mulig for disse å ekspandere i stadig større enheter, parallelt i evolusjonen med stadig bedre transportmuligheter.

Jordbruk basert på korn, som trengte lagring mellom vekstsesongene, fremmet deling av arbeidet, vekst av en overklasse, og utvikling av byer og urbane sentre, og med dette også sivilisasjon. Den økende kompleksitet i samfunnene førte til nødvendigheten av systemer med regnskap som igjen førte til skriftsystemer og bokføring.[6] Sivilisasjoner utviklet seg først i elvesamfunn, på breddene av elver og innsjøer hvor vannet kunne utnyttes til overrisling av åkrene. Ved 3000 f.Kr. hadde de oppstått i Midtøstens Mesopotamia,[7] langs elven Nilen i oldtidens Egypt,[8][9] og i Induskulturen langs elven Indus i den vestlige delen av det indiske subkontinent.[10][11] Tilsvarende sivilisasjoner utviklet seg antagelig langs de store elvene i Kina, men de arkeologiske bevisene for omfattende urbane konstruksjoner er mindre utvetydig her.

Vesten historie (den gamle verden), Europa i særdeleshet, men også Midtøsten og nordlige Afrika, er vanligvis inndelt i antikken og senantikken (opp til 476 e.Kr.), middelalderen, fra 400-tallet og fram til 1400-tallet, inkludert islams gullalder (ca. 750-ca 1258), og renessansen og tidlig moderne tid [12] fra 1400-tallet til slutten av 1700-tallet, inkludert opplysningstiden; og sen moderne periode fra den industrielle revolusjon til i dag, inkludert samtidshistorie. I vestens historie har forutsetning «Romas fall» i 476 e.Kr. vanligvis blitt sett på som slutten på antikken og begynnelsen på middelalderen, men i østlige Europa var det en gradvis overgang fra Romerriket til Det bysantinske rike som ikke gikk under før langt senere. En gang rundt året 1300 framsto den europeiske renessanse.[13][14] Johann Gutenbergs oppfinnelse av den moderne trykkepresse med løse typer [15] kom til å revolusjonere kommunikasjon og kunnskap, og førte

middelalderen mot sin slutt, og fremmet den vitenskapelige revolusjonen.[16] Ved 1700-tallet hadde akkumuleringen og ansamlingen av kunnskap og teknologi, særlig i Europa, nådde en kritisk mengde som førte med seg den industrielle revolusjon.[17]

Andre steder i verden, som oldtidens Midtøsten,[18] oldtidens Kina,[19] og oldtidens India, er de historiske tidslinjer oppfattet annerledes. Mest kjente eksempler er Kinas fire store oppfinnelser, den islamske gullalder, og indisk matematikk. Ved 1700-tallet, grunnet den omfattende verdenshandelen og koloniseringen, kom historiene til verdens sivilisasjoner til å bli nært sammenknyttet. I de siste århundrene har veksten i kunnskap, teknologi, handel, og krigens potensielle ødeleggelser økt, skapt muligheter og farer som møter alle menneskelige samfunn på planeten.[20][21]

Innhold

Forhistorie

Jordens skapelse

På midten av 1600-tallet bekjentgjorde den britiske erkebiskop James Ussher at i henhold til hva han hadde utledet fra *Bibelen* skapte Gud Jorden i år 4004 f.Kr. Rektor ved University of Cambridge, John Lightfoot, støttet erkebiskopen, og tilføyde at skapelsen ikke bare skjedde i 4004 f.Kr., men den 23. oktober klokken ni om morgenen.[22]

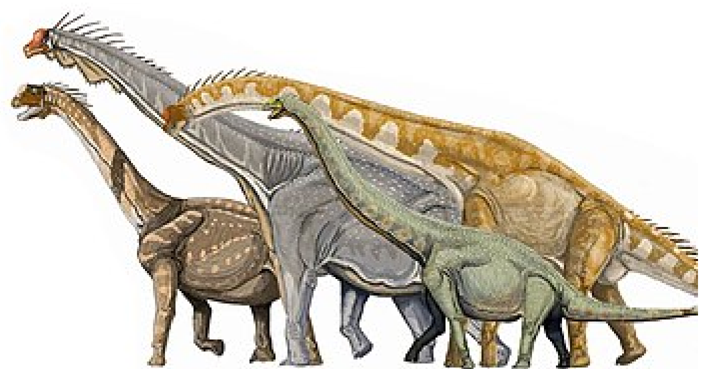
Selv med vitenskapen til hjelp har det ikke vært mulig å gi en slik nøyaktig datering, eller oppnå fullstendig enighet om jorden og solsystemets tilblivelse. Forklaringen er at antagelig begynte solsystemet som en urtåke, en masse av gass og støv som roterte og ble fortettet av tyngdekraften. Den varme som oppsto frambrakte en sol. I nærheten av solen ble tyngre grunnstoffer fortettet og dannet planeter, blant dem jorden. Jorden innledet sin tilblivelse som en masse av gassarter ved høy temperatur, rundt 4000 grader, og for rundt 4700 millioner år siden ble den nedkjølt såpass at gassartene ble flytende, og ved ytterligere nedkjøling begynte faste partikler å dukke opp på overflaten. Ved 700 grader var jordskorpen på rundt 10 km. Atmosfæren dannet nedbør som fylte havene og eroderte landjorden. Avkjølt av vannet sank jordens temperatur til i nærheten av dagens, rundt 20-30 grader. For rundt 3000 millioner år siden ebbet regnet ut. Atmosfæren besto av kulldioksid, vanndamp, metan og ammoniakk. Intet liv eksisterte på jordskorpen, og havet var kun saltvann. Stråling og elektriske utladninger førte til en blanding som ble jordens første primitive atmosfære. Aminosyrer, maursyre (eller metansyre) og urstoff ble dannet og skyllet i havet. I løpet av ytterligere noen millioner av år ble det dannet en kompleks kjemisk blanding som inneholdt alle de nødvendige bestanddeler som inngår i levende organismer.[22]

I denne blandingen oppsto en tilfeldig kombinasjon av kjemikalier som frambrakte sammensatte molekyler som inngikk forbindelser med hverandre, og dannet strukturer som var i stand til å formere seg. I løpet av ytterligere 500 millioner år hadde disse enkeltcellene delt seg i to hovedtyper, alger og bakterier. Fra algene skjedde en fotosyntese som avga oksygen, og således ble atmosfæren dannet. Av oksygen ble det dannet ozon, som skapte et beskyttende skjold som førte til at ulike livsformer kunne leve.[22]

For rundt 1500 millioner år siden førte disse prosessene til at jorden ble en beboelig planet. For mer enn 1200 millioner år siden fantes det organismer med mer enn én enkelt celle. For 450 millioner år siden vokste de første plantene på landjorden. Deretter kom de første fiskene med finner, som krøp på land og som utviklet lunger. For omkring 325 millioner år siden kom krypdyrene sammen med de første insektene. I denne perioden var klimaet varmt og tørt. For 150 millioner år siden var luften fylt av flyveøgler, og på landjorden streifet de store dinosaurene.[22]

Rekonstruksjon av en kvinnelig *Australopithecus afarensis*

Dinosaurenes tid på jorden.

Vannmassene i verdenshavene har ikke endret seg, men kontinentene har forandret seg ved at de langsomt beveger seg på jordens overflate, en prosess som pågår fortsatt.[23][24] Man antar at en gang utgjorde jordens landmasse ett enkelt kontinent, som først brakk i to, og deretter i de kontinentaldelene som er kjent i dag.

For 100 millioner år siden var de store krypdyr dominerende i forhold til alle andre dyrearter, men blant de andre eksisterte en dyreart med vekselvarme, primitive pattedyr. For 70 millioner år siden forsvant kjempeøglene litt etter litt, og pattedyrene overtok det tomrom disse etterlot seg. Pattedyrene var langt mer allsidige og tilpasset seg omgivelsene bedre enn øglene. De utviklet større hjerne og hadde følgende syklus: hun-pattedyr fødte levende avkom som diet inntil de var store nok til å klare seg selv. Ganske raskt utviklet det seg et mangfold av ulike pattedyrarter. Noe forsvant igjen, mens andre har levd videre. For rundt 70 millioner år siden kom de antagelig første skritt i retning av menneskets opprinnelse. Først utviklet en gruppe pattedyr som søkte tilflukt i skogene lemmer egnet for å klatre i trær. For rundt 40 millioner år siden dukket det opp en art primater som kan kalles menneskets felles forfedre, og førte til de store aper og mennesket. Da de første spor etter disse menneskelignende skapninger, datert til rundt 5 millioner år siden, er funnet i Afrika, er det alminnelig enighet om at mennesket har sin opprinnelse i Afrika, og derfra har fylt de fleste steder i verden.[25]

Tidlige mennesker

Grottemaleri, Lascaux, Frankrike

Genetiske undersøkelser indikerer at apeslekten som ledet til homo sapiens avvek fra slekten som førte til sjimpanser (den nærmeste levende slektning til moderne mennesker) rundt fem millioner år siden.[26] Det er antatt at slekten australopithecina, som sannsynlig var den første aper som gikk oppreist, til sist ga kilden til menneskeslekten. Anatomiske moderne mennesker oppsto i Afrika for rundt 200 000 år siden, og nådde modernitet for rundt 50 000 år siden.[27]

Moderne mennesker spredte seg raskt fra Afrika til de frostfrie sonene i Europa og Asia for rundt 60 000 år siden.[28] Menneskehetens raske ekspansjonen til Nord-Amerika og til Oseania skjedde ved klimakset til den siste istiden da temporate regioner av i dag var meget lite gjestemilde for mennesker. Dog hadde mennesker bosatt seg i bortimot alle isfrie deler av kloden ved slutten av istiden, rundt 12 000 år siden. Andre menneskeslekter som homo erectus hadde benyttet seg av enkle redskaper av tre og stein for et tusen år, men etter hvert som tiden gikk ble redskaper stadig mer forfinet og komplekse. Ved et tidspunkt begynte mennesket å benytte ild for varme og for tilberede mat ved koking og steking. De utviklet også språk i den paleolittiske periode og et begrepsmessig repertoar som omfattet systematiske gravleggelse av sine døde og utsmykning av de levende. Tidlige kunstneriske uttrykk kan bli funnet i form av grottemalerier, helleristninger og skulpturer som ble gjort fra tre og bein. I løpet av denne perioden levde alle mennesker som jegere og samlere, og var generelt nomadiske. Det betydde at de jaktet og sanket for mat, og bevegde seg jevnlig fra sted til sted.

Sivilisasjonenes framvekst

- *Se hovedartikkel, Den fruktbare halvmåne og Den neolittiske revolusjonen*

Den neolittiske revolusjon, som begynte rundt 8 000 f.Kr. i området den fruktbare halvmåne da jegere- og samlerkulturen gikk over til det levevis hvor menneskene hovedsakelig forsørget seg gjennom jordbruk og husdyrhold. Jordbruk gjorde det mulig med en langt større og kompakt befolkning som over tid ble organisert i samfunn og stater. Jordbruk skapte et også et matoverskudd som kunne støtte mennesker som ikke direkte var engasjert i matproduksjon, eksempelvis spesialiserte håndverkere. Utviklingen av jordbruk førte også til de første byene. I disse oppsto det sentra for handel, produksjonsenheter (som av tekstiler og keramikk) og en ansamling av politisk makt. Byene etablerte også en symbiose og samspill med sine omliggende rurale områder, tok til seg jordbruksprodukter og til gjengjeld kunne avsette fabrikkerte varer og tilby ulik grad av militær kontroll og beskyttelse.[29][30]

Utviklingen av byer var synonymt med sivilisasjonens framvekst.[31] Tidlige sivilisasjoner oppsto første i nedre Mesopotamia (3500 f.Kr.),[32] fulgt av den egyptiske sivilisasjon langs Nilen (3300 f.Kr.),[33] og Induskulturen langs Induselven i området tilsvarende dagens Pakistan (3300 f.Kr.).[10][34] Disse samfunnene utviklet et antall av samlede fellestrekk, inkludert en sentral regjeringsmakt, en kompleks økonomi, og sosial struktur, sofistikert språk og skrivesystemer, og særskilte kulturer og religioner. Skriving var en annen vesentlig utvikling i menneskehetens historie da den blant annet gjorde administrasjonen av byer og uttrykte ideer langt enklere.

Kileskrift — den tidligset kjente skriftsystem.

Etter hvert som komplekse sivilisasjoner oppsto, det samme gjorde komplekse religionsystemer. Livløse enheter som Solen, Månen, Jorden, himmelen og havet ble ofte guddommeliggjort.[35] Helligdommer ble utviklet og som utviklet seg til tempeletableringer. Mange av disse fikk et kompleks hierarki av prester og prestinner og andre funksjonærer. Typisk for den neolittiske tid var tendensen til å dyrke antropomorfiske (menneskelignende) guddommer. En del av de tidligste bevarte religiøse skrifter er Pyramidetekstene, skapt av oldtidens egyptere og hvor de eldste er datert til mellom 2400 og 2300 f.Kr.[36] En del arkeologer har antydet, basert på pågående utgravninger av et tempelkompleks ved Göbekli Tepe i det området som i dag er sørlige Tyrkia, datert til rundt 11 500 år siden, at organisert religion gikk forut jordbruksrevolusjonen framfor å følge i dens kjølvann som man tidligere hadde antatt.[37]

Sivilisasjonens krybbe

- *Se hovedartikler, Bronsealderen og Jernalderen*

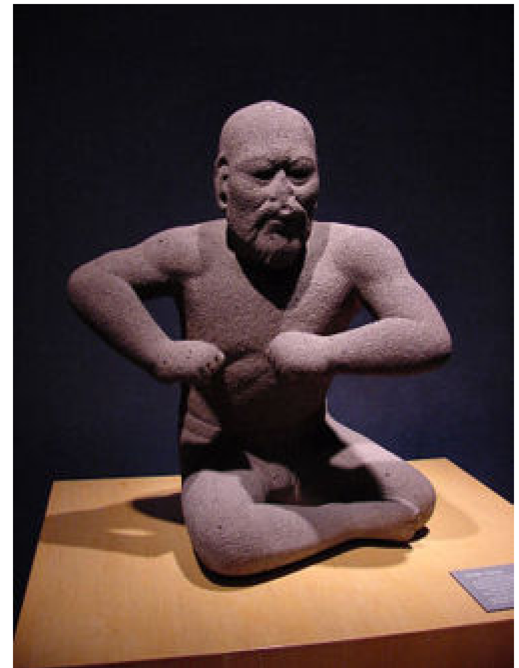
Bronsealderen er en del av en historisk epokeinndeling (steinalder, bronsealder, jernalder) som for en del av verden er en hendig måte å beskrive den tidlige historie til den menneskelige sivilisasjon. I løpet av denne tiden oppsto det bystater i de mest fruktbare områdene i verden. Disse var konsentrert langs fruktbare elvedaler: Tigris og Eufrat i Mesopotamia, Nilen i Egypt, Indus i India, og de store elvene Chang Jiang («Den lange elv») og Huang He («Den gule elv») i Kina.

De store pyramider i Giza.

Sumer, lokalisert i Mesopotamia, den første kjente komplekse sivilisasjon, utviklet bystater i løpet av 3000-tallet f.Kr. Det var i disse byene at de tidligste kjente skriftsystemene, kileskrift, oppsto i samme tidsrom. Kileskrift begynte som et system av piktogrammer. Disse billedsymbolene ble deretter forenklet og mer abstrakte. De var skrevet på leirtavler, hvor symbolene ble tegnet med en stump rør brukt som en nål. Skriving gjorde administrasjonen av en stor stat langt enklere.

Transport ble nyttegjort langs elvene og i havet. Middelhavet ved skjøten mellom tre kontinenter, fostret militærmakter, utveksling av varer, ideer og oppfinnelser. Dette området fikk også nye landbaserte teknologier som hestebasert kavaleri og hestestridsvogner, noe gjorde at militære tropper kunne bevege seg raskere og samtidig få større slagkraft.

Disse utviklingene førte også til framveksten av kongeriker. De omfattende sivilisasjonene brakte med seg fred og stabilitet i store områder. Det første riket som kontrollerte et stort område med mange byer, utviklet seg i Egypt ved foreningen av Nedre og Øvre Egypt en gang rundt 3100 f.Kr. I løpet av de nesten tusen år oppsto det kongeriker i andre elvedaler. På 2300-tallet f.Kr. oppsto det akkadiske rike i Mesopotamia.[38] En gang rundt 2200 f.Kr. kom Xia-dynastiet til makten i Kina, det første dynasti beskrevet i kinesiske historieskrifter.

«Bryteren», en statue fra olmekisk tid i dagens Mexico, 1200 – 800 f.Kr.

I løpet av den følgende tusenårsperiode ble utviklet sivilisasjoner over hele verden. Handelen ble i økende grad en kilde til makt for stater med tilgang på viktige ressurser eller som kontrollerte betydningsfulle handelsveger. En gang rundt 2500 f.Kr. utviklet kongeriket Kerma seg i det som i dag er Sudan, sør for Egypt. I Anatolia kontrollerte hettittene et stor rike og ved 1600 f.Kr. begynte det mykenske Hellas å utvikle seg.[39] I India var dette den vedisk periode som la grunnlaget for hinduismen og andre kulturelle aspekter for det tidlige indiske samfunnet, og endte på 500-tallet f.Kr. Fra rundt 550 f.Kr. var det mange uavhengige kongedømmer og republikker kjente som mahajanapadaer som etablerte seg over hele det indiske subkontinentet.

Etter hvert som komplekse sivilisasjoner oppsto på den østlige halvkule, forble de mest stedegne samfunn i Amerika relativt enkle for en tid, fragmentert i ulike regionale kulturer. I løpet av den formative tid i Mesoamerika i tiden mellom 1500 og 500 f.Kr., begynte mer komplekse og sentraliserte sivilisasjoner å utvikle seg, hovedsakelig i hva som i dag er Mexico, Sentral-Amerika, og Peru. De omfattet sivilisasjoner som mayaer, zapotekere, Mochekulturen, og Nazcakulturen. De utviklet jordbruk med nyttevekster som mais og andre som var unike for Amerika, og skapte en séregen kultur og religion. Disse stedegne oldtidssamfunnene ble derimot i katastrofal grad påvirket og gikk under i møtet med europeere i tidlig moderne tid.

Aksetiden

- *Se hovedartikler, Aksetiden, Filosofiens historie*

Fra og med 600-tallet f.Kr. begynte den såkalte «aksetiden», som betegner en rekke banebrytende og samfunnsendende religiøse og filosofiske ideer, å utvikle seg, hovedsakelig uavhengig og hver for seg på mange forskjellige lokaliteter. I løpet av 500-tallet f.Kr. ble kinesisk konfucianisme,[40] indisk buddhisme og jainisme, persisk zoroastrisme, og jødisk monoteisme utviklet. På 400-tallet f.Kr. la Sokrates, Platon og Aristoteles grunnlaget for antikkens greske filosofi.

Angkor Vat-tempelet, Kambodsja, tidlig på 1100-tallet.

I øst var det tre tankeskoler som dominerte kinesisk tenkning fram til moderne tid. Disse var taoisme,[41] legalisme,[42] og konfucianisme.[43] Den konfusiske tradisjonen, som fikk størst oppslutning, så etter politisk moral som ikke lå lovens makt, men i makten og eksempelet som lå i tradisjonen. Konfucianisme kom senere til å spre seg til den koreanske halvøy og til Japan.

I vest kom den greske filosofiske tradisjonen, representert ved Sokrates, Platon, og Aristoteles, til spre seg ut over Europa og til Midtøsten på 300-tallet f.Kr. ved erobringene til Aleksander den store.[44]

Regionale riker

Tusenåret fra 500 f.Kr. til 500 e.Kr. besto av en rekke riker som utviklet seg til en uovertruffen størrelse. Godt trente profesjonelle hærer, samlende ideologier, og avanserte byråkratier gjorde det mulig for herskere å styre over store riker hvor dens befolkning kunne bestå av opp til ti millioner av undersåtter.

Parthenon sammenfatter den sofistikerte kulturen antikkens Hellas.

En del områder erfarte en langsom, men stødig teknologisk framgang med viktige utviklinger innenfor blant annet stigbøyler for hester og velteplogen. Det var en del regioner som hadde en langt raskere teknologisk framgang. Viktigst var kanskje middelhavsområdet under den hellenistiske perioden hvor flere hundre nye teknologier ble oppfunnet. *Se Teknologiens historie*.[45][46][47] Slike perioder ble som regel etterfulgt av en periode med teknologisk forfall, som med Romerrikets tilbakegang og til sist sammenbrudd, og den påfølgende tidlige middelalderperioden.

Ptolemaios' verdenskart, ca. 150 e.Kr.

De store rikene var avhengig av militær erobring av områder og ved opprettelser av befestede bosetninger som kunne bli jordbrukssentra.[48] den relative freden som rikene førte med seg, oppmuntret til internasjonal handel, mest merkbart var de store handelsrutene i Middelhavet som hadde utviklet seg hellenistisk tid, og Silkeveien til og fra Østen.

Rikene fikk derimot problemer med å opprettholde store hæravdelinger og understøtte et sentralt byråkrati. Disse kostnadene falt tungt på bondestanden mens landeiere og magnater i økende grad unngikk sentralisert kontroll og dens kostnader. Folk utenfor riket, karakterisert som barbarer, som presset mot grensene, økte også den indre oppløsning. Kinas Han-dynastiet havnet i borgerkrig i år 220 e.Kr. mens dets romerske motpart ble økende desentralisert og oppsplittet på omtrent samme tid.

I vest hadde grekerne (og senere romerne) etablert deres egne kulturer, og deres skikker, kultur og lovverk ble betraktet som grunnleggelsen av den samtidige vestlige sivilisasjon. Fra og med 200-tallet f.Kr. begynte romerne å ekspandere deres område gjennom erobring og kolonisering. Ved styret til eneherskeren Augustus på slutten av 100-tallet f.Kr., kontrollerte Roma alt land som grenset til Middelhavet. Fra styret til keiser Trajan, tidlig på 100-tallet e.Kr., kontrollerte romerne det meste av landområdene fra England til Mesopotamia.

På 200-tallet f.Kr. var det meste av sørlige Asia forent i det indiske Mauryariket til Chandragupta Maurya og blomstret under Ashoka den store. Fra 200-tallet e.Kr. var det Guptariket som var ledende i den perioden som er blitt referert til som oldtidens Indias gullalder. Riker i sørlige India omfattet de til Chalukyadynastiet, Rashtrakuta-dynastiet, Hoysalariket, Chola-dynastiet og Vijayanagarariket. Vitenskap, teknologi, ingeniørkunst, kunst, litteratur, astronomi, og filosofi blomstret i tiden under disse kongene.

Firearmet Vishnu-statue fra indiske Pandya, ca. 700-tallet.

I mellomtiden hadde den kinesiske Han-dynastiet fått en vekst i Øst-Asia som var lik makten og innflytelsen til Romerriket i den andre enden av Silkevegen. Mens romerne konstruerte et enorm militærapparat av en størrelsesorden som verden ikke hadde sett tidligere, konsentrerte Han-Kina seg om å utvikle avansert kartografi, skipsbygging og navigasjon. I øst ble det oppfunnet masovner og var i stand til å skape finurlige instrumenter av kobber. Han-dynastiets Kina var en økonomisk oppgangstid med betydelig vekst. Myntene som utstedt av myndighetene i 119 f.Kr. forble standard mynt i Kina fram til Tang-dyanstiet på begynnelsen av 600-tallet e.Kr. For å betale for militære erobringer av grenseområder nasjonaliserte myndighetene private salt- og jernindustrier i 117 f.Kr. Vitenskap og teknologi hadde betydelig framgang, inkludert papirproduksjon, bruken av negative tall i matematikk, relieffkart, nautiske styreror, og hydraulikk-styrt armillarsfære for astronomi, og annet.

Ved 100-tallet e.Kr. hadde det etiopiske kongeriket Aksum etablert seg selv som et betydelig handelsrike, dominerte sine naboer i sørlige Arabia og Kusj og kontrollerte handelen i Rødehavet. De preget sine egne mynter og reiste voldsomme monolittiske steler somobelisken i byen Aksum for å markere deres keisergraver.

Fra 300- til 500-tallet e.Kr. var nordlige India styrt av Guptariket mens det oppsto tre dravidiske kongedømmer i sørlige India: Cherariket, Cholariket og Pandyariket. Den påfølgende stabiliteten bidro til den såkalte gullalderen for hindukulturen på 300- og 400-tallet.

Machu Picchu, selve symbolet på inkasivilisasjonen.

Suksessfull regionale riker etablerte seg også i Amerika som begynte fra rundt 2000 f.Kr. I Mesoamerika ble store førkolumbiske samfunn bygget, det mest kjente er mayaene og aztekerne. Da moderkulturen til olmekerne gradvis fikk tilbakegang, fikk mayaenes store bystater økt vekst, antall og betydning, og mayakulturen spredte seg over hele Yucatán og de øvrige områdene rundt. Det senere riket til aztekerne ble bygget på nabokulturene og var påvirket av erobrede folk som toltekerne.

På 1300- og 1400-tallet fikk inkakulturen vekst og framgang i Sør-Amerika. Inkariket, med hovedstad i Cuzco i innlandet i dagens Peru og på 3400 meter over havet, var det største av alle førkolumbiske riker og strakte seg langs hele fjellryggen til Andesfjellene.[49] Inkaene hadde en framgangsrik og avansert sivilisasjon, kjent for sitt utmerkede vegsystem og enestående bygg- og murarbeid.

Nedgang og sammenbrudd

De store rikene i Eurasia var alle lokalisert på sletter ved kysten i tempererte soner. Fra de sentralasiatiske steppene dominerte hestebaserte nomader som mongoler og tyrkere en stor del av kontinentet. Utviklingen av stigbøyle og avl av hester som var sterke nok til å bære en godt utrustet bueskytter, gjorde disse nomadene til en fast trussel mot de bosatte sivilisasjonene.

Det gradvise sammenbruddet til Romerriket,[50][51] strakte seg over flere århundrer etter 200-tallet, og var sammenfallende med spredningen av kristendommen vestover fra Midtøsten. Det vestlige Romerriket havnet inn under herredømmet til germanske stammer på 400-tallet, og det som var Vest-Romerriket ble gradvis brukket opp til en rekke krigførende kongedømmer, alle tilknyttet den katolske kirke på den ene eller den andre måten. De gjenværende delene av Romerriket, det som lå i den østlige delen av Middelhavet, var Østromerriket, gjerne kalt for Det bysantinske rike med sentrum i gresktalende Konstantinopel.[52] Århundrer senere ble en begrenset enhet bli gjenopprettet i vestlige Europa ved etableringen av Det tysk-romerske rike i 962,[53] bestående av et antall stater i hva som i dag er Tyskland, Østerrike, Sveits, Belgia, Italia og deler av Frankrike.

Han-dynastiets Kina ca. 87 f.Kr. Kjerneområdene i brunt.

I Kina var det tilsvarende herskerdynastier som steg og falt.[54] Etter at det Østlige Han-dynastiet [55] og avslutningen på de tre kongedømmer, begynte nomadiske stammer fra nord å invadere landet på 300-tallet, og til sist erobret områder i nordlige Kina og dannet flere mindre kongedømmer. Sui-dynastiet forente Kina på nytt i 581, og under det påfølgende Tang-dynastiet (618–907) gikk Kina inn i en såkalt gullalder. Tang-dynastiet ble imidlertid også fliset opp og etter et halv århundre med uro gjenforente det nordlige Song-dynastiet Kina i 982. Fortsatt press fra nomadiske riker i nord ble økende påtrengende. Nordlige Kina gikk tapt til jursjenerne i 1141, og Mongolriket hele Kina i 1279,[56] foruten bortimot hele landmassen i Eurasia, bortsett fra sentrale og vestlige Europa, og det meste av sørøstlige Asia og Japan.

Middelalderen

- *Se hovedartikkel, Middelalderen*

Middelalderen er betegnelse på den tiden som kom i mellom senantikken og renessansen, og er tradisjonelt betraktet som en nedgangs- og forfallstid. Den vanlige oppfatningen er at begynnelsen på middelalderen begynt med sammenbruddet til Vestromerriket, den vestlige delen av det en gang så enorme Romerriket, spå 400-tallet og deretter fragmenterte i tallrike kongeriker. Østromerriket (Det bysantinske rike) overlevde til sent i middelalderen. Perioden sammenfaller også med de islamske erobringer,[57] og den påfølgende islamske gullalder,[58] og begynnelsen og ekspansjonen på den arabiske slavehandelen, fulgt av de mongolske invasjoner i Midtøsten og Sentral-Asia. Det kinesiske rike hadde en rekke dynastier som etterfulgte hverandre, Sui, Tang, Liao, Yuan og Ming-dynastiene. Handelsrutene til og fra Midtøsten langs Indiahavet og Silkeveien gjennom Gobiørkenen førte til begrenset økonomisk og kulturell kontakt mellom de asiatiske og europeiske sivilisasjonene. Mens middelalderen hersket i Europa, fortsatte sivilisasjonene i Amerika, inkaene, mayaene og aztekere å blomstre i oppgangstider (før de senere gikk under på ulike tider).

Mosaikk med keiser Justinian I den store med biskoper, livvakter og hoffmenn.

Islamsk vekst

Muslimene begynte sin ekspansjon i senantikken og i tidlig middelalder. De kom til å erobre det meste av Midtøsten, Nord-Afrika, og deler av Europa, inntil de ble stoppet av det kristne Frankerriket. Kunnskapen og dyktigheten i antikkens Midtøsten, i Hellas og i Persia trakk til seg kunnskap fra muslimene i

middelalderen. Muslimene tok til seg en del nye og viktige nyvinninger fra andre kulturer, som produksjonen av papir fra Kina og desimal posisjonssystem (tallsystem) fra India. Mye av denne kunnskapen og utviklingen kan bli knyttet til geografi. Selv før islams tilstedeværelse hadde byen Mekka fungert som et handelssenter i Arabia, og Muhammed var en handelsmann i utgangspunktet. Med den nye tradisjonen *hajj*, pilegrimsreisen til Mekka, ble byen i enda større grad en sentrum for utveksling av varer og ideer. Dominansen som muslimske handelsmenn hadde over den afrikansk-arabiske og arabisk-asiatiske handelsrutene var enorm. Som et resultat vokste islam og ekspanderte på grunnlag av sin handelsøkonomi, i kontrast til de kristne europeere, indere og kinesere som baserte sine samfunn på et adelskap som eide jordbruksland med livegne. Handelsmenn brakte sine varer og sin religiøse tro til Kina (et resultat at det i dag er rundt 37 millioner kinesiske muslimer, hovedsakelig etniske tyrkiske uighurer), India, sørøstlige Asia og vestlige Afrika.

Muslimene fikk økonomisk vekst og framgang ved å kontrollere handelsrutene fra øst til Midtøsten, og fra Midtøsten til vest.

Middelalderens Europa

Karl den store og pave Hadrianus I.

Klosteret Santo Domingo de Silos i Spania.

Europa var under den tidlige middelalder karakterisert av avbefolkning, avurbanisering og invasjoner fra fremmede folk, de såkalte barbarer, men tendensene og drivkreftene hadde allerede begynt i senantikken. De barbariske invasjoner opprettet sine egne kongeriker i levningene til Vest-Romerriket. På 600-tallet ble Nord-Afrika og Midtøsten, underlagt muslimene og gjort islamsk etter erobringer ved Muhammeds etterfølgere. Selv om det var betydelige endringer i samfunnet og de politiske strukturer, var sammenbruddet slett ikke så ekstremt som tidligere historikere har fremmet. Middelalderen var ikke utelukkende «en mørk tid». Mange av de nye kongedømmene tok til seg mange av de eksisterende romerske institusjonene som de kunne, og i mange tilfeller så på seg selv som etterfølgere av det tidligere Romerriket. Kristendommen spredte seg over det meste av det vestlige Europa og det ble opprettet klostre og bygd kirker i kjølvannet av misjoneringen. Klostrene var ikke bare senter for tro, men var også drev også nyvinninger innenfor jordbruksteknikker og ble sentre for økonomisk vekst. Flere byer vokstre opp rundt klosterinstitusjonene. På 600- og 700-tallet etablerte frankerne ved karolingernes dynasti et rike som dekket det meste av Vest-Europa. Det varte fram til 800-tallet da det ble rystet under presset fra nye invasjoner og herjinger fra vikinger fra nord, madjarere fra øst, og sarasenere (muslimer) fra sør.

I løpet av høymiddelalderen i tiden etter 1000-tallet, vokste befolkningen i Europa betydelig grunnet ny teknologi og nyvinninger innen jordbruket som fikk handelen til å blomstre og bedre produktivitet i avlingen. Manorialisme eller jordeiere (i motsetning til selveiere), en sammenslutning av bønder i landsbyer som leide jord og skyldte arbeidstjeneste til adelen, og føydalisme, den politiske strukturen hvor riddere og lavadelen skyldte militær tjeneste til deres overherre i gjenytelse for å leie og forpakte jordgods og herregårder, var to av de måtene i vestlige og sentrale Europa som middelalderens samfunn var organisert på og som ble utviklet under høymiddelalderen. Kongedømmene ble mer sentralisert etter den desentraliserende tendensen etter at det karolingske rike hadde brutt opp og fraksjonert. Korstogene, som det først ble holdt prekener for i 1095, var et forsøk fra kristne i Vesten til å få kontroll over Det hellige land fra muslimene, og lyktes lenge nok til å etablere en del kristne stater i Midtøsten. Det intellektuelle liv var markert av skolastikken og opprettelsen av universitetene, mens byggingen av gotiske katedraler var et av de mest framstående kunstneriske og byggteknologiske prestasjoner i tidsalderen.

Festninger, slik som dette i Spania, ble vanlig i høymiddelalderens Europa.

Senmiddelalderen var markert av en rekke vanskeligheter og katastrofer. Sult, pest og krig tynnet ut befolkningene i Vest-Europa. Svartedauden alene drepte rundt beregnet en tredjedel av befolkningen mellom 1347 og 1350. Mer i enkelte land som eksempelvis Norge, og mindre i andre land som Polen. Denne pesten var en av de dødeligste pandemier i menneskelig historie. Den begynte i Asia, sykdommen nådde Middelhavet og Vest-Europa i løpet av slutten av 1340-tallet,[59] og drepte utallige millioner europeere i løpet av seks år, mellom en tredjedel og halvparten av befolkningen.[60]

I middelalderen skjedde den første vedvarende urbaniseringen i nordlige og vestlige Europa. Mange moderne europeiske stater skylder deres opprinnelse til hendelser som utfoldet seg i middelalderen; dagens europeiske politiske grenser er, på mange vis, resultatet av de militære og dynastiske hendelsene som skjedde i denne urolige tiden.[61] Middelalderen varte fram til begynnelsen av tidlig moderne tid på 1500-tallet,[12] markert av framveksten av nasjonalstatene, delingen av den organiserte vestlige kristendommen i form av reformasjonen,[62] framveksten av humanisme i den italienske renessansen,[63] og begynnelsen på den europeiske oversjøiske ekspansjon i det som kalles for oppdagelsestiden, noe som førte til den columbianske utveksling og den store slavehandelen.[64]

Afrika sør for Sahara i middelalderen

Middelalderens Afrika sør for Sahara hadde en rekke ulike sivilisasjoner. Kongeriket Aksum fikk nedgang på 600-tallet da islam isolerte riket fra dets kristne allierte og dets folk flyttet lengre inn på det etiopiske høylandet for å beskytte seg. De ga til sist rom for Zagwedynastiet som er kjent for sin arkitektur som ble hogd ut og nedover i fjellet ved Lalibela. Zagwe kom til å falle for det salomske dynasti, en kongeslekt som hevdet opprinnelse hos Bibelens kong Salomo og de aksumittiske herskerne, og de kom til å styre i Etiopia fram til midten av 1900-tallet. I Vest-Afrikas Sahelregion oppsto det flere islamske riker, slik som Ghanariket, Maliriket, Songhairiket og Kanemriket. De kontrollerte transsaharisk handel mellom middelhavsland og Vest-Afrika i gull, elfenbein, salt og slaver.

Sør for Sahel oppsto det sivilisasjoner i kystområdene ved de store skoger hvor hester og kameler ikke kunne leve. Det omfattet jorubafolkets by Ife, kjent for sin naturalistiske kunst, og Oyoriket, Beninriket til edofolket sentrert i det som er dagens by Benin, igbofolkets kongedømme Nri (i dagens Nigeria), som produserte avansert bronsekunst ved Igbo-Ukwu, og akanfolket som er kjent for sin intrikate arkitektur.

I hva som i dag er Zimbabwe utviklet det seg flere kongedømmer fra kongeriket Mapungubwe i dagens Sør-Afrika. De blomstret ved handel med swahilifolket på Afrikas østkyst. De bygde store forsvarsverker i stein uten mørtel som Store Zimbabwe, hovedstaden i kongeriket Zimbabwe, Khami, hovedstaden i kongeriket Butua og Danamombe (Dhlo-Dhlo), hovedstaden i Rozwiriket. Swahilifolket var bosatt langs Afrikas østkyst fra Kenya til Mosambik og drev omfattende handel med asiater og arabere, sistnevnte konverterte dem til islam. De bygde mange handelsbyer som Mombasa, Zanzibar, og Kilwa Kisiwani, sistnevnte var kjent for kinesiske seilere under Zheng He og muslimske geografer.

Bronsestøpt hode fra byen Ife produsert på slutten av 1000-1300-tallet og som viser den avanserte kunst i middelalderens Yoruba.

Nord- og Sør-Amerika

I denne perioden var det vekst i Mississippikulturen i midtvesten og sørøstlige USA en gang 800-tallet som blant annet konstruerte store, pyramideformede jordhauger. Aztekere kom til å dominere det meste av Mesoamerika på 1300- og 1400-tallet, og Inkariket kom til å dominere Andes på 1400-tallet. I Mesoamerika falt sivilisasjonen i Teotihuacán sammen og Mayakulturen fikk også et sammenbrudd.[65]

Sørøst-Asia

Ved begynnelsen av middelalderen i Sørøst-Asia falt kongedømmet Funan for et annet kongedømme, Chenla, som fikk makten over det som i dag er Kambodsja, Thailand og sørlige Vietnam. Chenlariket ble senere erstattet av Khmerriket. Hovedstaden Angkor i Khmerriket var den største byen i verden fram til den industrielle tidsalder og hadde over et tusen templer, det mest berømte er Angkor Vat. Sukhothairiket og Ayutthayariket ble betydelig statsmakter for thailandske folket, men var påvirket av Khmerrikets innflytelse. Paganriket vokste fram i den regionen som i dag er Burma. Det var i løpet av denne perioden at islam spredte seg til Indonesia.

Moderne tid

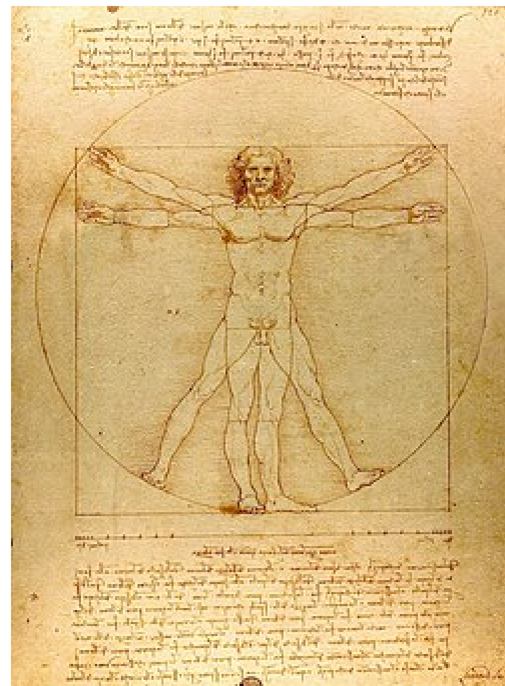
Moderne tid reflekterer den historie som følger etter middelalderen og hovedsakelig fram til i dag (eventuelt fram til rundt 1900), selv om en mellomepoke som fulgte umiddelbart etter middelalderen gjerne refereres til som tidlig moderne tid eller renessansen (se under). Samtidshistorie som begrep utgjør derimot de historiske hendelser som er umiddelbart relevant for dagens tid (som den første og den andre verdenskrig). Den dekker menneskehetens historie fra rundt 1900 og fram til i dag.

Tidlig moderne tid

- *Se hovedartikkel, Tidlig moderne tid*

Tidlig moderne tid [66] er en betegnelse som historikere benytter for å referere til epoken i Vest-Europa og de første europeiske kolonier som strakte seg over århundrene mellom middelalderen og den industrielle revolusjon, løselig sett mellom 1500 og 1800. Tidlig moderne tid er karakterisert av vitenskapens framvekst

og betydning, og stadig økende vekst og framgang i teknologiske nyvinninger, sekularisert sivil politikk, og nasjonalstatens oppbygging og monarkiets stadig minskede betydning. Kapitalistiske økonomier begynte sin framvekst, i begynnelsen i nordlige italienske republikker som Genova. I tidlig moderne tid kom også en vekst og dominans for merkantilist økonomisk teori. Som sådan representerer tidlig moderne tid nedgangen og til sist opphevelsen av føydalismen i det meste av Europa (unntatt i østlige Europa som Russland), det samme med livegenskap og den katolske kirkes makt over de fleste delene av samfunnet. Perioden omfatter også de siste tiårene av den protestantiske reformasjonen, den katastrofale tredveårskrigen, oppdagelsestiden, den europeisk kolonisering av Amerika og toppen og slutten på de europeiske hekseprosessene.

Leonardo da Vincis «Den vitruviske mann», en studie over menneskekroppens proporsjoner.

Denne perioden så en nedgang i mange av de afrikanske sivilisasjonene og en framgang hos mange andre. Etiopia gikk i epoken *Zemene Mesafint* («prinsenes tidsalder») i 1790 da keiseren ble en gallionsfigur og landet ble styrt av krigsherrer, skjønt landet kom tilbake igjen under keiser Tewodros II. Swahilikysten fikk en nedgang etter at portugisere og de arabiske omanifolket tok kontroll. Songhairiket falt for en marokkansk invasjon med skytevåpen i 1591. Kongedømmet Zimbabwe ga veg for mindre kongedømmer som Mutapa og Butua. Andre sivilisasjoner i Afrika vokste fram på denne tiden; Oyoriket i dagens Nigeria fikk sinn gullalder, det samme fikk kongedømmet Benin. Ashantiriket i Vest-Afrika vokste fram til en viss betydning i hva som er dagens stat Ghana i 1670. Kongoriket hadde også en blomstringstid i denne epoken. Europeisk utnyttelse av Afrika nådde samtidig sitt høydepunkt på denne tiden.

Renessansen

- *Se hovedartikler, Renessansen og Den italienske renessansen*

Europas renessansetid som begynte på 1300-tallet besto av en gjenoppdagelse av antikken og den klassiske verdens vitenskapelige bidrag og dens kunst. Renessanse betyr gjenfødelse og henspiller på gjenopplivingen av antikkens filosofi, kunst og kultur i motsetning til det som ble sett på som barbariet i den mørke middelalderen. Renessansen som tidsepoke betydde også en økonomisk og sosial vekst i Europa, men var i seg selv en intellektuell drivkraft og nysgjerrighet, sammen med oppfinnelsen av Gutenbergs trykkemaskin som tillot spredning av litteratur, tanker og kunnskap, til humanisme [67] og den vitenskapelig revolusjon.[68] Selv om det var en sosial og politisk hevning og nyvinninger i mange intellektuelle bestrebelser, er renessansen kanskje best kjent for dens kunstneriske utvikling og bidrag, eksempelvis universalgeniene som Leonardo da Vinci og Michelangelo, noe som inspirerte til betegnelsen "renessansemenneske".[69]

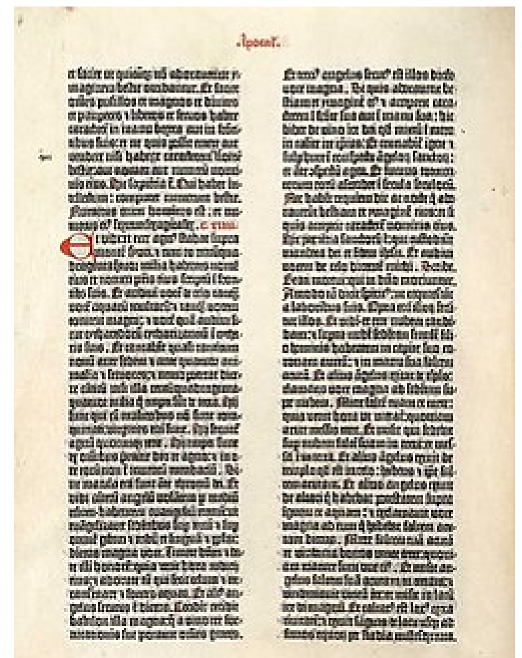
Den europeiske ekspansjon

- *Se hovedartikkel, Europas historie*

I løpet av denne perioden kom de europeiske statsmaktene til å dominere det meste av verden. En teori på hvorfor dette skjedde er at Europas geografi spilte en betydelig rolle for kontinentets suksess. Midtøsten, India og Kina er alle store landområder omringet av fjell og hav, men bortenfor disse ytre barrierene er det hovedsakelig flatt. I kontrast går det en rekke fjellkjeder gjennom Europa i flere strekninger: Pyreneene, Alpene, Appenninene, Karpatene, og andre fjell. Kontinentet er også oppdelt av flere hav. Dette ga Europa en viss grad av beskyttelse fra farene fra invasjoner fra Sentral-Asia. Før tidsalderen med skytevåpen var disse fiendtlige nomadene militært overlegen til jordbruksstatene i utkanten av Eurasia, og da disse hordene, som de ble kalt, klarte å trenge inn på slettene i nordlige India eller dalene i Kina, var de bortimot ustoppelige. Disse invasjonene var ofte tilintetgjørende. Islams gullalder[70] ble avsluttet av mongolenes herjinger av Bagdad i 1258. India og Kina ble herjet av periodiske invasjoner, og Russland tilbrakte et par århundrer under undertrykkelsen av mongolene og tartarene som isolerte landet fra resten av Europa. Sentrale og vestlige Europa lå lengst unna hjertet av Sentral-Asia og var således mindre sårbare for disse truslene.

Verdenskart ved Ortelius, 1570, med de nye europeiske oppdagelsene.

Trykkeri med bevegelige typer ble oppfunnet på midten av 1400-tallet. 50 år senere var ni millioner bøker i trykk.

Geografi og lokalisering bidro til viktige geopolitiske forskjeller. For det meste av deres historie hadde Kina, India og Midtøsten hver for seg vært forent under en enkeltstående dominerende makt som ekspanderte inntil den nådde de omliggende fjell og ørkener. I 1600 kontrollerte Det osmanske rike[71] det meste av Midtøsten; Ming-dynastiet hersket over Kina;[72] og Mogulriket hadde kontroll over India. Som kontrast var Europa bortimot hele tiden inndelt i en rekke stridende stater. Felleseuropeiske riker, med det kjente unntaket av Romerriket, tenderte til å falle sammen kort tid etter at de var blitt opprettet. En annen utvilsomt viktig geografisk faktor for Europas framvekst og blomstring var Middelhavet ved at det i flere millennier hadde fungert som en mektig maritim motorveg som fremmet utveksling av varer, mennesker, ideer, kunnskap og oppfinnelser.

Bortimot samtlige jordbrukskulturelle sivilisasjoner har blitt begrenset av deres miljø. Produktiviteten har forblitt lav og klimaendringer førte lett til sykluser av stor vekst og stort fall (på engelsk, «boom-and-bust») som førte til sivilisasjoners vekst, framgang og dertil fall og sammenbrudd. Rundt 1500 var det derimot en kvantitativ endring i verdens historie. Teknologisk framgang og rikdom generert av handel førte gradvis til en økning og utvidelsene av nasjonenes muligheter.[73][74] Flere historikere har også argumentert for at Europas institusjoner gjorde det mulig for å utfolde seg,[75] at beskyttelsen av eiendomsretten og en økonomi basert på frie markeder var langt sterkere i Europa enn andre steder i verden grunnet et frihetsideal som var særskilt for Europa. I nyere år har imidlertid en del forskere, eksempelvis som Kenneth Pomeranz, utfordret dette synet, skjønt en revisjonistisk tilnærming til verdenshistorien har blitt møtt med kritikk for systematisk undervurdering av den europeiske drivkraften og dominansen.[76]

Europas maritime ekspansjon var hovedsakelig knyttet til kontinentets geografi ved at de hovedsakelig lå langs Atlanterhavet: Portugal, Spania, England, Frankrike, Nederland og til dels også Norge, sistnevnte var til tross for lave folketall, en betydelig sjøfartsnasjon, om enn av langt mindre betydning enn de først nevnte.

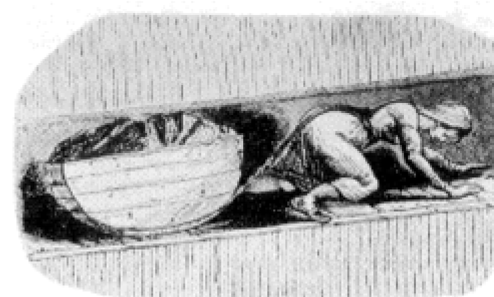
Innledningsvis var de portugisiske og spanske rikene de dominerende erobrere og deres dynastiske forening resulterte i den iberiske union (1580–1640),[77] det første globale rike hvor «solen aldri gikk ned». Ikke lenge etter begynte England, Frankrike og Nederland å dominere Atlanterhavet. En rekke europeiske kriger ble utkjempet på 1600- og 1700-tallet som kulminerte i Napoleonskrigene og hvor Storbritannia til sist sto fram som den store vinneren og den nye verdensmakten.

Denne tiden i europeisk kultur var også epoken med opplysningstiden som førte fram til den vitenskapelige revolusjon, men også til den franske revolusjon med alle dens sosiale endringer og kullkasting av gamle privilegier tilhørende kirken, adelen og monarkiet, hvilket igjen ble drivkraften for romantikken og den gryende nasjonalfølelsene på 1800-tallet.[78]

Moderne tid

Den vitenskapelige revolusjonen endret menneskehetens forståelse av verden og førte til den industrielle revolusjon, en enorm og betydelig omforming av verdensøkonomien. Den vitenskapelig revolusjon på 1600-tallet hadde liten umiddelbar innvirkning på den industrielle teknologi; kun på den andre halvparten av 1700-tallet fikk vitenskapelig framgang betydning ved praktiske nyvinninger. Den industrielle revolusjon begynte i Storbritannia og benyttet nye og mer effektive produksjonsmetoder — fabrikker, masseproduksjon og mekanisering. Det betydde at en rekke varer og produkter kunne framstilles langt raskere og langt billigere og med mindre manuelt arbeid enn tidligere. Opplysningstiden førte også til begynnelsen på de moderne demokratier på slutten av 1700-tallet med de amerikanske og franske revolusjoner. Demokrati og republikanisme fikk stadig spredning og en gjennomgripende innflytelse på verdens hendelser og på livskvaliteten til mange mennesker

Den industrielle revolusjon i Manchester, England («Cottonopolis»), avbildet 1840 og viser en mengde fabrikkpiper.

«Ung trekkhjelp», barn som trekker kullkar i trange gruver. Barnearbeid var et av de store sosiale problemene av den industrielle revolusjon. Først i 1842 og 1844 kom det lover i Storbritannia som bedret arbeidsforholdene i kullgruvene.

Etter at europeerne hadde oppnådd innflytelse og kontroll over Nord- og Sør-Amerika, vendte de imperialistiske aktivitetene seg mot øst og Asia.[79] På 1800-tallet hadde de europeiske statene en åpenbar sosial og teknologisk fordel overfor landene i øst.[80] Storbritannia fikk kontroll over det indiske subkontinent, Egypt og halvøya Malaysia;[81] Frankrike tok Indokina; mens Nederland sementerte sin kontroll over Nederlandsk India. Britene kontrollerte også Australia, New Zealand og Sør-Afrika med et stort antall britiske kolonister som utvandret for bosette seg i disse koloniene. Russland koloniserte store områder for prosjektering av jordbruk i Sibir.[82] På slutten av 1800-tallet hadde de europeiske statsmaktene fordelt resten av Afrika mellom seg. Innenfor Europa selv hadde økonomiske og militære utfordringer skapt et system av nasjonalstater, og etnisk-språklige grupperinger begynte å identifisere seg selv som særskilte nasjoner som ønsket kulturell og politisk selvstyre. Norge var et av disse landene. Denne nasjonalismen kom også til å bli en viktig politisk strømning til mange folkeslag over hele verden på 1900-tallet.

I løpet av den industrielle revolusjonen ble verdensøkonomien avhengig av kull som brensel, som ny metode for transport i form av jernbane og dampskip, noe som effektivt gjorde verden mindre og mer tilgjengelig.[83] I mellomtiden hadde forurensning og miljøødeleggelser fra den stadig voksende industrien, som faktisk begynte i sin tid med oppdagelsen av ilden ved sivilisasjonenes begynnelse, akselerert dramatisk.

Den framgang som Europa hadde utviklet ved midten av 1700-tallet var todelt: et foretaksklima,[84] og rikdommene som ble framskaffet ved atlanterhavshandelen (inkludert slavehandelen fra Afrika). Ved slutten av 1500-tallet hadde stor import av sølv fra Amerika utgjort grunnlaget for Spanias rikdommer.[85] Profitten fra slavehandelen og plantasjene i Karibia utgjorde rundt 5 prosent av den britiske økonomien ved begynnelsen av den industrielle revolusjonen.[86] Mens en del historikere har konkludert at arbeidsproduktiviteten i 1750 i de mest utviklede regionene av Kina var fortsatt på linje med den i Europas atlanterhavsøkonomien,[87] har et annet syn hevdet at produktiviteten per hode i Vest-Europa ved slutten av Middelalderen overgikk alle andre steder på jorden.[88]

Samtidshistorie

- *Se hovedartikkel, Samtidshistorie*

1900-1945

Den første verdenskrigs statiske krigføring i skyttergraver i vestlige Europa.

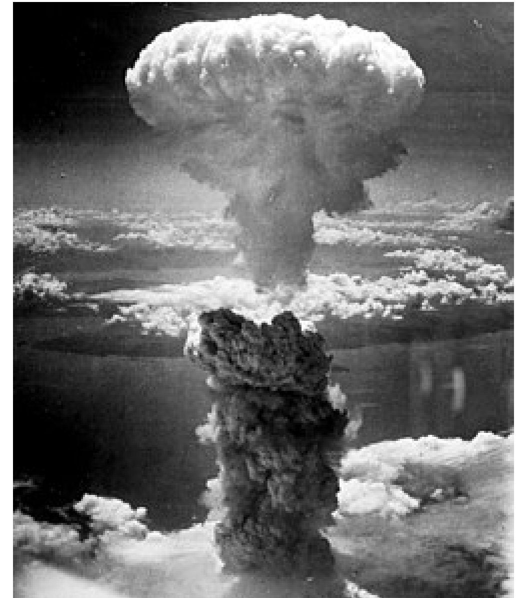
20. århundre eller 1900-tallet [89] begynte med et Europa ved et høydepunkt av sin rikdom og makt, og mye av resten av verden var under direkte europeisk kontroll eller ved indirekte herredømme.[90] Det meste av verden var påvirket av tunge nasjoner som var preget av europeisk innflytelse eller tenkemåte: USA og Japan. I løpet av århundret ble det globale system dominert av rivaliserende makter som var preget av alvorlige motsetninger og til sist gikk over til en mer flytende struktur av uavhengige nasjoner organisert på vestlige modeller.

Denne endringen ble utløst av en rekke kriger uten sidestykke angående utstrekning og ødeleggelser. Den første verdenskrigen tilintetgjorde mange av Europas riker og monarkier, og svekket Storbritannia og Frankrike.[91] I denne krigens kjølvann sto det fram mektige endringer og nye politiske ideologier. Den russiske revolusjon i 1917 skapte den første kommuniststaten som raskt utviklet seg til å bli totalitær, særlig fra og med Josef Stalin,[92] mens det på 1920- og 1930-tallet utviklet seg militaristiske fascistiske diktaturer som tok kontroll over Italia, Tyskland, Spania og andre steder.[93]

De pågående nasjonale stridighetene, skjerpet og forverret av den økonomiske uroen under den store depresjonen, bidro til å utløse den andre verdenskrigen.[94] De militaristiske diktaturene i Europa og Japan forfulgte en til sist nederlagsdømt kurs av imperialistisk ekspansjonisme. Deres nederlag åpnet opp for at kommunismen spredte seg inn i Sentral-Europa, Jugoslavia, Bulgaria, Romania, Albania, Kina, Nord-Vietnam og Nord-Korea. Etterkrigstidens Europa ble delt i to: Vest-Europa og Øst-Europa, og med det som ble kalt for et jernteppe i mellom, symbolisert med den høyst reelle Berlinmuren.

1945-2000

Etter at den andre verdenskrigen ble avsluttet i 1945 ble De forente nasjoner grunnlagt med det håp om forhindre konflikter mellom nasjonene og forhindre framtidige kriger.[95] Verdenskrigen hadde utløst de første atombombene over Hiroshima og Nagasaki i 1945, noe som viste en skremmende visjon for framtidige kriger. Krigen hadde etterlatt to nasjoner, karakterisert som supermakter, USA og Sovjetunionen, med makt til å lede internasjonale affærer. Drakampen og mistenksomheten mellom disse, og frykten for en global spredning av enten det ene landets eller det andres politisk-økonomiske modeller, førte til den kalde krigen. Det var en periode på førti år stillingskrig mellom USA og Sovjetunionen og deres respektive allierte. Med utviklingen av kjernefysiske våpen [96] og den påfølgende våpenkappløpet, var hele menneskeheten i fare for en atomkrig mellom de to supermaktene, noe som ble demonstrert under Cubakrisen i 1962. En slik ødeleggelseskrig ble likevel sett på som skremmende for begge parter, og en drakamp ble isteden resultatet, samtidig som begge landene motsatte seg at kjernefysiske våpen ble spredt til andre nasjoner, særskilt i den tredje verden.

Historiens hittil eneste bruk av kjernefysiske våpen i krig — Hiroshima og Nagasaki i Japan, 1945

Den kalde krigen varte fram til begynnelsen av 1990-tallet da Sovjetunionens kommunistregime begynte å vakle innenfra og til sist raste sammen, hovedsakelig ved at det ikke var i stand til å konkurrere økonomisk med USA og Vest-Europa. Sovjetunionens satellittstater i Øst-Europa sikret seg nasjonalt selvstyre, og i 1991 var Sovjetunionen selv oppløst og et nytt Russland oppsto i dets sted og som brått åpnet seg for det kapitalistiske system.[97] USA ble for øyeblikket værende som den eneste gjenværende supermakten i verden.[98] Etter 1970-tallet og fram til i dag, 2012, har det likevel blitt mulig å stille spørsmål ved USAs status som supermakt da landets økonomiske overlegenhet begynte å vise tegn på slitasje.[99]

Den siste månelanding — Apollo 17 (1972)

I de første årene etter verdenskrigen hadde de afrikanske og asiatiske koloniene til Belgia, Storbritannia, Nederland, Frankrike og resten av de vesteuropeiske rikene greid å frigjøre seg og vinne sin formelle uavhengighet.[100][101] Mange av disse nye nasjonene sto derimot med utfordringer i form av nykolonialisme, fattigdom, sult, analfabetisme og endemiske tropiske sykdommer.[102] Mange nasjoner i Europa dannet gradvis et politisk og økonomisk fellesskap, Den europeiske union, som ekspanderte østover for inkludere de tidligere vasallstatene til Sovjetunionen.[103]

Det var en enorm vekst og framgang i vitenskap og teknologi på 1900-tallet, og befolkningens forventede levealder økte og den generelle levestandard økt med generell rikdom i samfunnet, særlig i Vesten. Etter hvert som industrilandene endret fra en kullbasert til en petroleumsbasert økonomi, ny transportteknologi, sammen med begynnelsen på informasjonstidsalderen,[104] førte til økt globalisering.[105][106] Utforskningen av verdensrommet nådde ut over solsystemet i utviklingen av romfarten. DNA-strukturen, livets byggeklosser, ble oppdaget,[107] og menneskelig genom ble sekvensert, et betydelig gjennombrudd i

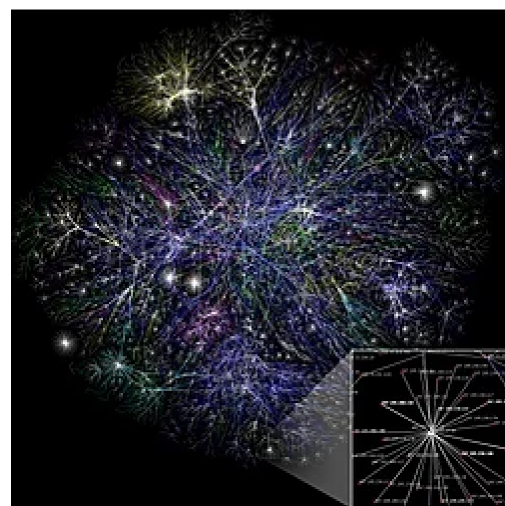
forståelsen av menneskelig biologi og behandlingen av sykdommer.[108] Lese- og skrivekyndighet verden over fortsatte gradvis å øke, mens andelen av verdens arbeidsstokk som det var behov for å produsere mat fortsatte å synke.

Teknologier for innspilling av lyd og musikk, film, radio og fjernsynssendinger produserte et fokus på populærkultur og underholdning. I løpet av det siste tiåret på 1900-tallet kom det en rask og intens bruk av personlige datamaskiner. Et globalt nettverk ble fremmet i form av Internett som førte til at mennesker over hele verden ble knyttet sammen, og en innsamling og generering av informasjon og kunnskap kom i gang som aldri tidligere hadde vært mulig, blant annet i form av Wikipedia, verdens største leksikon. På dette viset gikk massemedia med envis-kommunikasjon til individuell og samtidig kollektiv kommunikasjon på et vis som har blitt karakterisert som en endring fra den fjerde til «den femte sivilisasjon».[109]

1900-tallet møtte også utviklingen av menneskeskapte globale trusler, inkludert spredning av kjernevåpen til flere nasjoner, globale klimaendringer,[110][111] enorm avskoging, overbefolkning, og nedgang i tradisjonelle globale energiressurser, særskilt fossilt brensel.[112]

Det 21. århundre

Det 21. århundre, 2000-tallet, og er det første århundre i det 3. millennium. Det har vært markert av økonomisk globalisering med en følgende risiko ved sammenkjedet økonomier, det vil si at alle lands økonomier har innvirkning på hverandre. For folk flest har det vært preget av en enorm ekspansjon i kommunikasjon med Internett og ikke minst med mobiltelefoner. Mange mennesker i den tredje verden har ikke tilgang til personlig datamaskin, men svært mange har mobiltelefon. Etterspørsel og konkurranse for ressursene har steget grunn voksende befolkningstall og industrialisering, hovedsakelig i India, Kina, og Brasil. Det har ført til økende nivåer av miljøødeleggelser og en stadig voksende trussel av global oppvarming.[113] Det har igjen sporet til utviklingen av alternative eller fornybare kilder på energi, blant annet solenergi og vindkraft, forslag for renere teknologier for fossilt brensel, og betydelig økning i bruken av kjernekraft, men det sistnevnte fikk et tilbakeslag grunnet jordskjelvet ved Tōhoku 2011 som førte til stenging av atomanlegg.[114][115]

En visualisering av Internett, en kilde til informasjon og kommunikasjon

Etter George W. Bushs presidentperiode var det amerikanske statsbudsjettet preget av underskudd som skadet den amerikanske økonomien.[116] Samtidig har Kina i økende grad stått fram som den nye supermakten i løpet av tiåret.[117] I Europa var flere EU-stater preget av dårlig økonomi, særlig Hellas, og krevde støtte fra EU, grunnet den finansielle krisen på 2000-tallet. Også andre land som Italia og Spania er fortsatt i faresonen.[118]

Referanser

1. ^ *Menneskets historie. De sidste to millioner år*. Det beste fra Reader's Digest, København 1974. ISBN 87-7411-049-7. s.6-7
2. ^ Webster, H. (1921): *World history*. Boston: D.C. Heath. Side 27 (http://books.google.com/books?id=cboXAAAAIAAJ&pg=PR5&pg=PA27)

3. ^ Tudge, Colin (1998): *Neanderthals, Bandits and Farmers: How Agriculture Really Began*. London: Weidenfeld & Nicolson. ISBN 0-297-84258-7.
4. ^ Bellwood, Peter (2004): *First Farmers: The Origins of Agricultural Societies*, Blackwell Publishers. ISBN 0-631-20566-7
5. ^ Ikke alle samfunn omga livet som nomader, særlig i isolerte regioner som hadde liten tilgang på planter som kultiveres. Se Diamond, Jared (1997): *Våpen, pest og stål – Menneskenes historie gjennom 13 000 år*.
6. ^ Schmandt-Besserat, Denise (Januar–Februar 2002): «Signs of Life» (https://webspace.utexas.edu/dsbay/Docs/SignsofLife.pdf) Arkivert (https://web.archive.org/web/20120521204321/https://webspace.utexas.edu/dsbay/Docs/SignsofLife.pdf) 21. mai 2012 hos Wayback Machine. (PDF) i: *Archaeology Odyssey*: 6–7, 63.
7. ^ McNeill, Willam H. (1999) [1967]: «In The Beginning» i: *A World History* (4. utg.). New York: Oxford University Press. ISBN 0-19-511615-1. s. 15
8. ^ Baines, John & Jaromir Malek (2000): *The Cultural Atlas of Ancient Egypt* (rev. utg.). Facts on File. ISBN 0-8160-4036-2.
9. ^ Bard, KA (1999): *Encyclopedia of the Archaeology of Ancient Egypt*. NY, NY: Routledge. ISBN 0-415-18589-0.
10. ^ [a] [b] Allchin, Raymond (red.) (1995): *The Archaeology of Early Historic South Asia: The Emergence of Cities and States*. New York: Cambridge University Press.
11. ^ Chakrabarti, D. K. (2004): *Indus Civilization Sites in India: New Discoveries*. Mumbai: Marg Publications. ISBN 81-85026-63-7.
12. ^ [a] [b] Rice, Eugene, F., Jr. (1970): *The Foundations of Early Modern Europe: 1460–1559*. W.W. Norton & Co.
13. ^ Burckhardt, Jacob (1878): *The Civilization of the Renaissance in Italy* (http://www.boisestate.edu/courses/hy309/docs/burckhardt/burckhardt.html) Arkivert (https://web.archive.org/web/20080921145058/http://www.boisestate.edu/courses/hy309/docs/burckhardt/burckhardt.html) 21. september 2008 hos Wayback Machine., engelsk overs S.G.C Middlemore, gjenutgitt i 1990 ISBN 0-14-044534-X
14. ^ *The Cambridge Modern History. Vol 1: The Renaissance* (http://www.uni-mannheim.de/mateo/camenaref/cmh/cmh.html) (1902. Uni-mannheim.de.
15. ^ «What Did Gutenberg Invent?» (http://www.open2.net/historyandthearts/discover_science/gberg_synopsis.html). BBC.
16. ^ Grant, Edward (1996): *The Foundations of Modern Science in the Middle Ages: Their Religious, Institutional, and Intellectual Contexts*. Cambridge: Cambridge Univ. Pr.
17. ^ More; Charles (2000): *Understanding the Industrial Revolution* (http://www.questia.com/PM.qst?a=o&d=102816164), utgave online
18. ^ William W. Hallo & William Kelly Simpson (1997): *The Ancient Near East: A History*, Holt Rinehart and Winston Publishers
19. ^ «Ancient Asian World» (http://www.automaticfreeweb.com/index.cfm?s=ancientasianworld) Arkivert (https://web.archive.org/web/20120515023548/http://www.automaticfreeweb.com/index.cfm?s=ancientasianworld) 15. mai 2012 hos Wayback Machine.. *Automaticfreeweb*.com
20. ^ Reuters: «The State of the World» (http://stateoftheworld.reuters.com/) Arkivert (https://web.archive.org/web/20090214194348/http://stateoftheworld.reuters.com/) 14. februar 2009 hos Wayback Machine., The story of the 21st century

21. ^ Scientific American Magazine (September 2005): «The Climax of Humanity» (http://www.sciam.com/article.cfm?chanID=sa006&articleID=00031010-F7DA-1304-B72683414B7F0000) Arkivert (https://web.archive.org/web/20060328235050/http://www.sciam.com/article.cfm?chanID=sa006&articleID=00031010-F7DA-1304-B72683414B7F0000) 28. mars 2006 hos Wayback Machine.. Sciam.com.
22. ^ a b c d *Menneskets historie. De siste to millioner år*. Det beste fra Reader's Digest, København 1974. s.10
23. ^ Jordskjelv som naturfenomen (http://www.geo.uib.no/seismo/nnsn/naar-jorden-skjelver/content/no/earthquakes.html)
24. ^ «Jorden tippet over» (http://www.aftenposten.no/viten/--Jorden-tippet-over-6412941.html), *Aftenposten* 1. september 2006
25. ^ *Menneskets historie. De sidste to millioner år*. Det beste fra Reader's Digest, København 1974. s.11
26. ^ Chen, F.C. & Li, W.H. (2001): «Genomic divergences between humans and other hominoids and the effective population size of the common ancestor of humans and chimpanzees» (http://www.pubmedcentral.nih.gov/articlerender.fcgi?tool=pmcentrez&artid=1235277) i: *Am J Hum Genet* **68** (2): 444–456. DOI:10.1086/318206 (https://dx.doi.org/10.1086%2F318206). PMC 1235277 (http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC1235277/?tool=pmcentrez). PMID 11170892 (http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/11170892).
27. ^ Human Evolution: «Human Origins Program» (http://www.mnh.si.edu/anthro/humanorigins/ha/sap.htm) Arkivert (https://web.archive.org/web/20071015030431/http://www.mnh.si.edu/anthro/humanorigins/ha/sap.htm) 15. oktober 2007 hos Wayback Machine. i: *Human Origins Initiative*. Smithsonian Institution.
28. ^ Stringer, C. (2012): «AOP» i: *Nature* **485** (7396): 33–35. DOI:10.1038/485033a (https://dx.doi.org/10.1038%2F485033a). PMID 22552077 (http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/22552077).
29. ^ Stearns, Peter N.; William L. Langer (2001): *The Encyclopedia of World History: Ancient, Medieval, and Modern, Chronologically Arranged*. Houghton Mifflin Company. ISBN 0-395-65237-5.
30. ^ Chandler, T. (1987): *Four Thousand Years of Urban Growth: An Historical Census*. Lewiston, NY: Edwin Mellen Press.
31. ^ Selve ordet sivilisasjon er avledet fra latinske *civilis*, i betydning «sivil», beslektet med *civis*, i betydning «borger» (engelsk *citizen*), og *civitas*, by eller bystat (engelsk *city*).
32. ^ Ascalone, Enrico (2007): *Mesopotamia: Assyrians, Sumerians, Babylonians* (Dictionaries of Civilizations; 1). Berkeley: University of California Press, (heftet, ISBN 0-520-25266-7).
33. ^ Grimal, Nicolas (1992): *A History of Ancient Egypt*. Blackwell Books. ISBN 0-631-19396-0.
34. ^ Allchin, Bridget (1997): *Origins of a Civilization: The Prehistory and Early Archaeology of South Asia*. New York: Viking.
35. ^ Turner, Patricia, & Charles Russell Coulter (2001): *Dictionary of Ancient Deities*, New York, Oxford University Press.
36. ^ Allen, James (2007): *The Ancient Egyptian Pyramid Texts* (http://books.google.com/?id=6VBJeCoDdTUC&pg=PA1&dq=2353+-+2323+%22pyramid+texts%22). Atlanta, Ga.: Scholars Press. ISBN 1-58983-182-9.
37. ^ Patrick Symmes: «History in the Remaking: a temple complex in Turkey that predates even the Pyramids is rewriting the story of human evolution», *Newsweek*, 1. mars 2010, s. 46–48.
38. ^ Wells, H. G. (1921): *The Outline of History: Being A Plain History of Life and Mankind* (http://books.google.com/books?id=rTAMAAAAIAAJ&client=firefox-a), New York, Macmillan Company, s. 137.
39. ^ Chadwick, John (1976): *The Mycenaean World*, Cambridge University Press, ISBN 0-521-29037-6.
40. ^ Ch'u, Chai; Winberg Chai (1973): *Confucianism*. Barron's Educational Series. ISBN 978-0-7641-9138-1. S. 1

41. ^ Miller, James (2003): *Daoism: A Short Introduction*, Oxford: Oneworld Publications. ISBN 1-85168-315-1
42. ^ «Chinese Legalism: Documentary Materials and Ancient Totalitarianism» (http://www.worldfuturefund.org/wffmaster/Reading/China/China%20Legalism.htm). Worldfuturefund.org.
43. ^ «Confucianism and Confucian texts» (http://www.comparative-religion.com/confucianism/) Arkivert (https://web.archive.org/web/20080629171030/http://www.comparative-religion.com/confucianism/) 29. juni 2008 hos Wayback Machine.. Comparative-religion.com
44. ^ Smith, Mahlon H.: Alexander III the Great (http://virtualreligion.net/iho/alexander.html), oppslag i *Historical Sourcebook*
45. ^ Camp, J. M., & Dinsmoor, W. B. (1984): *Ancient Athenian building methods* (http://books.google.com/books?id=7ChJMHxovjUC). Excavations of the Athenian Agora, no. 21. [Athens]: American School of Classical Studies at Athens.
46. ^ Drachmann, A. G. (1963): *The mechanical technology of Greek and Roman antiquity, a study of the literary sources*. København: Munksgaard; se også Oleson, J. P. (1984): "Greek and Roman mechanical water-lifting devices: the history of a technology" i: *Phoenix*, **16**: Tome supplémentaire. Dordrecht: Reidel.
47. ^ Morgan, L. H. (1877): *Ancient society; or, Researches in the lines of human progress from savagery, through barbarism to civilization* (http://books.google.com/books?id=V2hURbcPp0YC). New York: H. Holt and Company.
48. ^ Morgan, L. H. (1877): *Ancient society; or, Researches in the lines of human progress from savagery, through barbarism to civilization*. New York: H. Holt and Company.
49. ^ «History of the Inca Empire» (http://trailingincas.info/) Arkivert (https://web.archive.org/web/20080827052828/http://trailingincas.info/) 2008-08-27, hos Wayback Machine., *Inca history, society and religion*. «Map and Timeline of Inca events» (http://www.timespacemap.com/search/eventsearch.htm?_what=%22inca+empire%22&_maptype=1) Arkivert (https://web.archive.org/web/20160304103759/http://www.timespacemap.com/search/eventsearch.htm?_what=%22inca+empire%22&_maptype=1) 4. mars 2016 hos Wayback Machine.
50. ^ «Detailed history of the Roman Empire» (http://roman-empire.info/) Arkivert (https://web.archive.org/web/20120616054357/http://roman-empire.info/) 2012-06-16, hos Wayback Machine.. *Roman-empire.info*.
51. ^ Gibbon, Edward: «General Observations on the Fall of the Roman Empire in the West» (http://www.fordham.edu/halsall/source/gibbon-fall.html), fra *Internet Medieval Sourcebook*. Korte utdrag fra Gibbons teorier.
52. ^ Bury, John Bagnall (1923): *History of the Later Roman Empire* (http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/secondary/BURLAT/home.html). Macmillan & Co., Ltd.
53. ^ Bryce, J. B. (1907): *The Holy Roman empire* (http://books.google.com/books?id=0jNI4vCO7d8C). New York: MacMillan.
54. ^ Gascoigne, Bamber (2003): *The Dynasties of China: A History*. New York: Carroll & Graf. ISBN 1-84119-791-2.
55. ^ «Han Dynasty» (http://www.mnsu.edu/emuseum/prehistory/china/early_imperial_china/han.html) Arkivert (https://web.archive.org/web/20090710041505/http://www.mnsu.edu/emuseum/prehistory/china/early_imperial_china/han.html) 10. juli 2009 hos Wayback Machine., Minnesota State University
56. ^ Buell, Paul D. (2003): *Historical Dictionary of the Mongol World Empire*, The Scarecrow Press, Inc., ISBN 0-8108-4571-7

57. ^ Donner, Fred McGraw (2001): *Early Islamic Conquests* (http://www.fordham.edu/halsall/med/donner.html), kapittel 6, ACLS History E-Book Project
58. ^ *Golden age of Arab and Islamic Culture* (http://www.khamush.com/sufism/golden.htm)
59. ^ «Plague: The Black Death» (http://science.nationalgeographic.com/science/health-and-human-body/human-diseases/plague-article.html). *National Geographic*.
60. ^ Cohn, Jr, S.K. & Weaver, L.T. (1999): «The Black Death and AIDS: CCR5-{Delta}32 in genetics and history» (http://qjmed.oxfordjournals.org/cgi/content/full/99/8/497). *Oxford Journals*.
61. ^ Law, Edward (1857): *Rudimentary chronology of civil and ecclesiastical history, art, literature and civilisation, from the earliest period to 1856* (http://books.google.no/books?id=r2gBAAAAQAAJ&redir_esc=y). London: John Weale.
62. ^ McManners, J. (2002): *The Oxford history of Christianity* (http://books.google.com/books?id=Rgm7NIEKCbgC). Oxford: Oxford University Press.
63. ^ Pater, W. (1873): *Studies in the history of the renaissance* (http://books.google.no/books?id=aS4CAAAAQAAJ&redir_esc=y). London: Macmillan and co.
64. ^ Nunn, Nathan; Qian, Nancy (2010): «The Columbian Exchange: A History of Disease, Food, and Ideas» (http://www.jstor.org/stable/25703506) i: *Journal of Economic Perspectives* **24** (2), s. 163–188.
65. ^ Andrews IV, E. W. (1973): «The development of Maya civilization after the abandonment of the southern cities» i: Culbert, T. P. (red.): *The Classic Maya Collapse*, University of New Mexico Press, Albuquerque, s. 243–265.
66. ^ «Tidlig moderne» i historisk forstand viser til Vest-Europas historie fra 1501 (som generell datering for avslutningen på middelalderen) og fram til enten 1750 (begynnelsen på den industrielle revolusjon) eller ca. 1790-1800 (den franske revolusjon). Epoken defineres i henhold til hver enkelt historiker favoriserer sin tolkning, i mange tilfeller kan det være forskjeller innenfor de ulike fag, som kunsthistorie, filosofihistorie eller generell historie.
67. ^ Briffault, R. (1919): *The making of humanity*. London: G. Allen & Unwin ltd. s. 371: (eksempelvis «[...] humanism of the Renaissance [...]»)
68. ^ *The freethinker* (1881). London: G.W. Foote. Side 394 (eksempelvis «[...] scientific revolution began with the Italian Renaissance about 1500 [...]»)
69. ^ BBC Science and Nature: Leonardo da Vinci (http://www.bbc.co.uk/science/leonardo/) og BBC History; Michelangelo (http://www.bbc.co.uk/history/historic_figures/michelangelo.shtml)
70. ^ Kraemer, Joel L. (1992): *Humanism in the Renaissance of Islam*, Brill Publishers, ISBN 90-04-07259-4. s. 1 & 148,
71. ^ Imber, Colin (2002): *The Ottoman Empire, 1300–1650: The Structure of Power*. Palgrave Macmillan. ISBN 0-333-61386-4.
72. ^ Ebrey, Walthall, Palais (2006): *East Asia: A Cultural, Social, and Political History*. Boston: Houghton Mifflin Company. ISBN 0-618-13384-4.
73. ^ Postan, M. M., & Miller, E. (1987): *The Cambridge economic history of Europe. Vol.2, Trade and industry in the Middle Ages*. Cambridge: Cambridge University Press.
74. ^ Robinson, J. H., Breasted, J. H., & Smith, E. P. (1921): *A general history of Europe, from the origins of civilization to the present time* (http://books.google.com/books?id=Wl0AAAAAYAAJ). Boston: Ginn and company.
75. ^ Ogg, F. A., & Sharp, W. R. (1926): *Economic development of modern Europe* (http://books.google.com/books?id=McA9AAAAIAAJ). New York: Macmillan.

76. ^ Duchesne, Ricardo (Mars 2006): «Asia First?» (http://www.blackwell-synergy.com/doi/pdf/10.1111/j.1540-5923.2006.00168.x?cookieSet=1) Arkivert (https://web.archive.org/web/20181215223133/http://www.blackwell-synergy.com/doi/pdf/10.1111/j.1540-5923.2006.00168.x?cookieSet=1) 15. desember 2018 hos Wayback Machine. i: *The Journal of the Historical Society*, Vol. 6, Issue 1, s. 69–91
77. ^ Hart, Jonathan Locke (2008): *Empires and Colonies* (http://books.google.com/books?id=LnevC1FYdnEC&pg=PA54), Cambridge, Polity, s. 54
78. ^ Sedgwick, W. T., & Tyler, H. W. (1917): *A short history of science* (http://books.google.com/books?id=KdsEAAAAYAAJ). New York: The Macmillan company.
79. ^ «Imperialism» (http://www.fordham.edu/halsall/mod/modsbook34.html). *Internet Modern History Sourcebook*, fordham.edu.
80. ^ Robinson, J. H., Breasted, J. H., & Beard, C. A. (1914): *Outlines of European history* (http://books.google.com/books?id=s0AiAAAAMAAJ). Boston: Ginn.
81. ^ McIntyre, W. D. (1977): *The Commonwealth of nations: Origins and impact, 1869–1971*. Minneapolis: University of Minnesota Press
82. ^ Korff, S. A. (1921): *Russia in the Far East*. Washington: The Endowment.
83. ^ Beard, C. (1902): *The industrial revolution*. S. Sonnenschein & co., lim., 1919.
84. ^ Wood, N. (1984): *John Locke and agrarian capitalism*. Berkeley: University of California Press.
85. ^ Walton, T. R. (1994): *The Spanish treasure fleets*. Sarasota, Fla: Pineapple Press
86. ^ Mintz, Steven: «Was slavery the engine of economic growth?» (http://www.digitalhistory.uh.edu/historyonline/con_economic.cfm) Arkivert (https://web.archive.org/web/20120513025327/http://www.digitalhistory.uh.edu/historyonline/con_economic.cfm) 13. mai 2012 hos Wayback Machine.. *Digitalhistory.uh.edu*.
87. ^ Se NBER Publications (http://www.nber.org/cgi-bin/author_papers.pl?author=carol_shiue) ved Carol H. Shiue og Wolfgang Keller, nber.org.
88. ^ Se «nettsiden til Angus Maddison» (http://www.ggdc.net/maddison/). Ggdc.net.
89. ^ «The 20th Century Research Project» (http://www.20th-century.net/) Arkivert (https://web.archive.org/web/20120226212146/http://www.20th-century.net/) 26. februar 2012 hos Wayback Machine.. 20th-century.net.
90. ^ Etemad, B. (2007): *Possessing the world: taking the measurements of colonisation from the eighteenth to the twentieth century. European expansion and global interaction*, v. 6. New York: Berghahn Books.
91. ^ Herrmann David G (1996): *The Arming of Europe and the Making of the First World War* (http://books.google.no/books/about/The_Arming_of_Europe_and_the_Making_of_t.html?id=NXMPCA9NsvoC&redir_esc=y), Princeton University Press
92. ^ Bunyan, James & H. H. Fisher, red. [1934] (1961): *The Bolshevik Revolution, 1917–1918: Documents and Materials*, Stanford
93. ^ Davis, W. S., Anderson, W., & Tyler, M. W. (1918): *The roots of the war; a non-technical history of Europe, 1870–1914 AD* (http://books.google.com/books?id=DOtGAAAAIAAJ). New York: Century.
94. ^ Chen, C. Peter: «World War II Database» (http://www.ww2db.com/) Arkivert (https://web.archive.org/web/20090416083151/http://www.ww2db.com/) 16. april 2009 hos Wayback Machine.. Ww2db.com.
95. ^ Mesler, Stanley)1997): *United Nations: The First Fifty Years*, Atlantic Monthly Press, ISBN 0-87113-656-2
96. ^ *Race for the Superbomb* (http://www.pbs.org/wgbh/amex/bomb/), nettstedet PBS med historien til H-bomben
97. ^ Goldman, Minton (1986): *The Soviet Union and Eastern Europe*, Connecticut: Global Studies, Dushkin Publishing Group, Inc.

98. ^ Caraley, D. (2004): *American hegemony: preventive war, Iraq, and imposing democracy*. New York: Academy of Political Science. Page viii
99. ^ McCormick, T. J. (1995): *America's half-century: United States foreign policy in the Cold War and after. The American moment*. Baltimore: Johns Hopkins University Press. s. 155
100. ^ Chamberlain, Muriel Evelyn (1999): *Decolonization: The Fall of the European Empires* (http://books.google.com/books?id=T6zBLY312-wC). Historical Association studies. Oxford, UK: Malden, MA,.
101. ^ Abernethy, David B. (2000): *The Dynamics of Global Dominance: European Overseas Empires, 1415–1980* (http://books.google.com/books?id=ennqNS1EOuMC).
102. ^ Stern, N. H., Jean-Jacques Dethier, & F. Halsey Rogers (2005): *Growth and Empowerment: Making Development Happen* (http://books.google.com/books?id=V7KgWjcvcUkC). Munich lectures in economics. Cambridge, Mass: MIT Press
103. ^ McCormick, John (2005): *Understanding the European Union*, 3. utg., Palgrave Macmillan, ISBN 978-1-4039-4451-1
104. ^ Lallana, Emmanuel C., & Margaret N. Uy: «The Information Age» (https://en.wikibooks.org/wiki/The_Information_Age)
105. ^ von Braun, Joachim; Eugenio Diaz-Bonilla (2007): *Globalization of Food and Agriculture and the Poor* (http://www.ifpri.org/PUBS/otherpubs/globalpoor.asp). Oxford: Oxford University Press. ISBN 978-0-19-569528-1.
106. ^ Friedman, Thomas L. (2005): *The World Is Flat*. New York: Farrar, Straus and Giroux. ISBN 0-374-29288-4.
107. ^ Watson, James D. (1968): *The Double Helix: A Personal Account of the Discovery of the Structure of DNA*, Norton Critical Editions. ISBN 978-0-393-95075-5
108. ^ "The National Human Genome Research Institute" (http://www.genome.gov/). Genome.gov.
109. ^ McGaughey, William (2000): *Five Epochs of Civilization*, Thistlerose, ISBN 0-9605630-3-2
110. ^ «Earth Radiation Budget» (http://marine.rutgers.edu/mrs/education/class/yuri/erb.html), Earth Radiation Budget/Environmental Science/Rutgers, The University of New Jersey
111. ^ Wood, R.W. (1909): «Note on the Theory of the Greenhouse» (http://www.wmconnolley.org.uk/sci/wood_rw.1909.html) i: *Philosophical Magazine* 17, s. 319–320
112. ^ Edwards, A. R. (2005): *The sustainability revolution: portrait of a paradigm shift*. Gabriola, BC: New Society. s. 52
113. ^ «Foreword» i: *Energy and Power*, en bok fra *Scientific American*, s. vii–viii.
114. ^ Ny eksplosjon ved japansk atomkraftverk (http://www.abcnyheter.no/nyheter/110314/ny-eksplosjon-ved-japansk-atomkraftverk) Arkivert (https://web.archive.org/web/20110316034226/http://www.abcnyheter.no/nyheter/110314/ny-eksplosjon-ved-japansk-atomkraftverk) 16. mars 2011 hos Wayback Machine., *ABC Nyheter*, 14. mars 2011.
115. ^ «Renewable energy (UNEP)» (http://www.sefi.unep.org/); *Global Trends In Sustainable Energy Investment* (UNEP).
116. ^ Den amerikanske nasjonalgjelden vokste betydelig fra 2001 til 2008, jf. Historical Budget Data (http://www.cbo.gov/ftpdocs/108xx/doc10871/appendixf.shtml), Congressional Budget Office, Tabellene F-1, F-3, F-7, F-9, og F-12. Grunnen var en kombinasjon av skattekutt og krigføring i både Irak og Afghanistan.
117. ^ «China Seen Overtaking U.S. as Global Superpower» (http://www.pewglobal.org/2011/07/13/china-seen-overtaking-us-as-global-superpower/), *Pew Resource Center* 13. juli 2011
118. ^ «World Economic Outlook» (http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2011/02/pdf/text.pdf) (PDF). *International Monetary Fund*.